

OPBOUW

WEEKBLAD TOT OPBOUW VAN HET GEREFORMEERDE LEVEN

uitgave van de gereformeerde persvereniging „opbouw“



Opgewekt om onze rechtvaardiging

Jezus...., die is overgeleverd om onze overtredingen en opgewekt om onze rechtvaardiging.

Rom. 4 : 25.

Het gaat in Rom. 4 over de **rechtvaardiging**. Rechtvaardiging is een beter woord dan rechtvaardigmaking.

In rechtvaardigen horen we veel duidelijker de rechterlijke daad van God, het vrij spreken, onschuldig verklaren van de mensen. En als God vrijspreekt, dan zijn we vrij.

Eerst schrijft de apostel Paulus in Rom. 4 over de rechtvaardiging van **Abraham**.

Dat was een rechtvaardiging door het geloof alleen.

Er waren christenen (de z.g. Jудаїsten), die meenden: we worden wel behouden door Christus, maar toch ook nog door wat anders: door de onderhouding van de oude Joodse wetten.

Dat was dus: Jezus + nog wat.

En dergelijke christenen vonden de apostel Paulus maar een „lichte“ prediker. Paulus was veel te „gemakkelijk“: 't was almaar, dat de mens gerechtvaardigd wordt om niet, door het geloof alleen. Maar dat kon zo maar niet!

Wat kwam er dan van de goede werken en van de wet terecht?

Moest dan alles overboord? Waar moest het met de kerk heen?

Paulus wierp de Schrift aan de kant!

De apostel Paulus is geen ogenblik voor deze mensen gedwee uit de weg gegaan (Gal. 2 : 5), maar heeft hun steeds weer laten zien, dat het Oude Testament duidelijk leerde de rechtvaardiging **om niet**.

In hoofdstuk 4 van de brief aan de Romeinen zegt de apostel: welnu, laten we dan maar eens teruggaan naar het allereerste begin van de Joodse kerk, naar vader Abraham! Ge moogt u er zo graag op beroemen, kinderen van Abraham te zijn.

Hoe is Abraham dan gerechtvaardigd?

Uit de werken? Geen sprake van! Abraham geloofde God en het werd hem tot gerechtigheid gerekend, Gen. 15 : 3.

Door de besnijdenis? Ook niet! Want Abraham was al gerechtvaardigd vóór dat hij besneden werd, immers de besnijdenis wordt ons meegedeeld in Gen. 17.

Abraham is alléén door het geloof gerechtvaardigd.

Abraham heeft leren buigen voor Gods almacht en genade.

De belofte was: een zoon ontvangen en uit die zoon zoveel zaad als de sterren des hemels in menigte, ja, Abraham zou een vader van vele volken worden.

Zo was de belofte.

Maar dat scheen **onmogelijk!**

Abraham was een oude man en Sara een oude vrouw.

En het duurde maar zo lang....

Naar menselijke maatstaf en naar menselijk verstand kán dat niet.

Dat was voor Abraham ook moeilijk. Hij heeft ook niet **volmaakt** geloofd, Gen. 16, (Hagar!), maar hij heeft het geleerd: God is machtig te doen, wat Hij heeft beloofd.

Abraham heeft „tegen hoop op hoop“ geloofd, vs 18.

Wat God beloofde wás er niet en kón er niet zijn naar menselijke verwachting.

Toen kon Abraham nog staande blijven, door te hopen op de almacht Gods.

God kan doden levend maken, vs 17.

En zo is het ook gebeurd, dit wonder van

Gods almacht: in de tent van Sara klonk de lach van het geloof.

De HERE is groot, oneindig in vermogen!

En dan springt, om zo te zeggen, de apostel zo maar over van het vaderschap van Abraham naar de **opwekking van Jezus Christus uit de doden**.

Dat lijkt een wonderlijke overgang.

Maar dat is toch zo niet.

't Ging bij Abraham's vaderschap uiteindelijk ook om de komst van de Here Jezus Christus in het vlees. Bij de geboorte van Izak werd reeds openbaar de dag van Christus.

En het gaat nu vooral om de opwekking van Christus uit de doden.

Immers Jezus was gestorven.

Hoe is het geloof van de kleine gemeente toen aangevochten!

Wat waren de discipelen en andere volgelingen van Jezus in de war!

De draden liepen zo mooi naar de wederoprichting van het koninkrijk Gods, maar die draden knapten af.

Maria van Magdala klaagde „Ze hebben mijn Here weggenomen...!“

De Emmaüs-gangers: „wij hoopten (nu niet meer!), maar...“

Naar menselijke maatstaf was er nu geen mogelijkheid meer op Israëls verlossing.

Maar dan worden ze op de Paasmorgen voor de almachtige kracht van God geplaatst! God, Die de dode Jezus levend maakt!

En zo komen ze tot de belijdenis: de Here is waarlijk opgestaan! „Mijn Here en mijn God!“ Jezus leeft!

Daarop kwamen de apostelen steeds weer terug, op de opstanding van Christus.

„Geloofd zij de God en Vader van onze Here Jezus Christus, Die ons naar Zijn grote barmhartigheid, **door de opstanding van Jezus Christus uit de doden**, heeft doen wedergeboren worden tot een levende hoop“, 1 Petr. 1 : 3.

Toen leefde hun hoop weer op!

En waarom is de opstanding zo belangrijk?

Wel, Jezus is overgeleverd om onze overtredingen en opgewekt om onze rechtvaardiging.

Eerst is Christus overgeleverd.

Dat moeten we allereerst bedenken: onze zonden en vervloeking.

Onze zonden waren de **oorzaak**, dat Christus overgeleverd werd.

Onze overtredingen. 't Griekse woord komt van „vallen“, letterlijk: „er bij vallen“. Niet „per ongeluk“, of „bij vergissing“, maar het was overtreding, verzaking van onze plicht. In dit woord zit duidelijk een schuldig karakter. Zonden zijn **schulden**.

Golgotha was óók noodzakelijk. Christus droeg als Borg de schulden van Zijn volk aan het kruis.

Dáárom, wegens onze zonden is Christus dood geweest.

Golgotha is geen lastig obstakel op de weg naar Pasen, maar de Christus **moest** deze dingen lijden.

Maar stelt u zich nu eens voor, dat Jezus **niet** was opgestaan!

Wel overgeleverd om onze zonden, maar niet opgestaan.

Dan zou het zo zijn, dat we niet verlost zouden kunnen worden.

Door een dode Jezus worden we niet gered.

Dan kon de gerechtigheid, die Hij verworven heeft, ons niet **gegeven** worden door een **levende** Jezus.

UIT DE INHOUD:

Opgewekt om onze rechtvaardiging	C. S.
Spanningen in de Kerk (X)	C. V.
Ervaringen van een Koopvaardijpredikant (IX Slot)	v. d. K.
Vertaling rede Dr. F. A. Schaeffer (II)	
Erfgenamen van het Derde Rijk (I)	H. C. E. S.-L.
Tweespraak	J. B.
Boekbespreking	v. d. P.
Persschouw	C. V.
Kerknieuws	

„Als Christus niet opgewekt is, dan zijt ge nog in uw zonden“, 1 Cor. 15.

Dan waren we schapen zonder herder.

Dan konden we nog niet **gerechtvaardigd** worden.

Maar nu: Christus is opgewekt uit de doden!

De Vader wekte Hem op door Zijn almacht en daardoor heeft Hij nog eens extra onderstrept, dat al onze schuld is gedragen.

Toen schreef God „voldaan!“ onder die geweldige, verschrikkelijke rekening, die wij bij Hem hadden „staan“ door onze zonden.

Nu, nu Christus is opgestaan, kan vergeving der zonden worden geschonken.

Jezus is opgewekt **om** onze rechtvaardiging.

Onze rechtvaardiging is een heerlijk **gevolg** van Christus opstanding, de rijke vrucht ervan.

Dat moet u goed, duidelijk, zien:

Christus — overgeleverd, veroordeeld.

Wij — gerechtvaardigd, vrijgesproken.

Is dat niet, om op te springen van vreugde? Is dit niet **evangelie**? Vrijpraak voor ons, zondaren. De schuld is betaald. De kwitantie gaf God op Pasen.

Wij hebben een levende Here, Die niet alleen de vergeving der zonden heeft verworven, maar Die ons deze vergeving ook kan schenken.

Die eerst dat geweldige „kapitaal“ van gerechtigheid voor ons heeft aangebracht, maar Die ook van dat „kapitaal“ telkens weer op onze rekening stort (rechtvaardiging).

Nu kan God ons rechterlijk, om Christus' wil vrijspreken van de zonden.

Maar de wet in het koninkrijk is nooit veranderd, n.l., dat wij deze rechtvaardiging moeten **geloven**.

Zie vers 23 en 24: „ons zal het toegerekend worden, n.l. de gerechtigheid, die **geloven** in Hem, Die Jezus, onze Here, heeft opgewekt uit de doden“.

Hoe wij dan die rechtvaardiging moeten geloven?

Wel, deze rechtvaardiging staat in de Schrift en wordt ons **gepredikt**.

En die boodschap moeten wij geloven.

Niet in onszelf geloven! (Ik geloof van mijzelf, dat ik een gelovige ben).

Geloven is ook niet: waag de sprong maar in de afgrond.

Geloven is vertrouwen op Gods vaste belofte.

Niet te rade gaan met ons natuurlijk verstand.

Luther schreef eens: „Hoort u eens natuurlijk verstand! U bent een blinde dwaas, ge verstaat van de dingen Gods geen zier, daarom: houd je mond en zwijg!“

Ons geloof is zeker **door Gods beloften**.

Wij geloven in God, Die onze Here Jezus Christus heeft opgewekt uit de doden.

En dat geloof, dat zich richt op de almachtige trouw van God, zal ook ons tot gerechtigheid gerekend worden.

C. Stam.

Spanningen in de Kerk

X

Evangelische benadering

We zouden ook deze week nog wat zeggen over de omgang met leden van andere „kerkformaties“.

Vóór alles zou ik nu willen opmerken, dat het in die omgang vooral aankomt op het vertonen van de gestalte van Christus.

Dat heeft natuurlijk niets te maken met vroomheidsvertoon, het altijd redeneren over godsdienstige en kerkelijke kwesties, het niet dit en niet dat doen!

Neen, dat vertonen van de gestalte van Christus is de openbaring van een innig leven met de Heiland, van een dagelijks de toevlucht nemen tot zijn genade, van de overwinning op het hoogmoedige ik en het zoeken van eigen eer. Het is vooral ook de bereidheid om altijd en iedereen te dienen.

Men kan het ook zo zeggen: het komt in die omgang meer aan op wat wij **zijn** en **doen** dan op wat we **zeggen**.

Ik hoorde eens een verhaal, dat prachtig illustreert wat dat vertonen van de gestalte van Christus in deze is.

Een domine vertelde, dat in betrekkelijk korte tijd zich drie gezinnen hadden gevoegd bij de kerk die hij diende!

Dat was vooral gekomen door het optreden van een eenvoudige werkmans.

Ouderling of diaken was deze nooit geweest. Daar had hij geen „gaven“ voor. Hij was alleen maar echt-christen-zonder-meer.

Deze man werkte met een aantal medewerkers in een „ploeg“. En zonder enige pretentie of dikdoenerij, zonder zich op iets te laten voorstaan, ook zonder serviliteit, „diende“ hij daarin. Hij pakte liefst het zwaarste aan. Hij hielp de anderen altijd zoveel hij kon. Hij wist het altijd zo te plooiën, dat een kameraad, die een dag vrij wilde hebben, die ook kreeg — hij offerde de zijne er desnoods voor op. Hij zocht zijn makkers thuis op als hij merkte dat ze „in de nesten“ zaten. Dit alles deed hij als iets dat voor hem van zelf sprak. En als het zo te pas kwam, sprak hij ook over de hoop die in hem was.

Dat optreden werkte als een magneet! Met het bovengenoemde effect.

* * *

Het komt er in het contact met mensen, die tot andere „kerken“ behoren, ook bijzonder op aan, dat we niet met een of andere pluriformiteits-theorie zijn besmet!

Men weet het: volgens de traditionele pluriformiteitstheorieën moet men in de veelheid van „kerken“ berusten. Of die zelfs als een hogere ontplooiing van het kerkelijke leven beschouwen. Ze kan ook de gedaante aannemen van een onverschilligheid ten aanzien van de vraag tot welke kerk men behoort.

Practisch leven heel veel christenen uit deze pluriformiteitstheorie.

Ze zeggen dan: och van de kerkelijke verschillen trekken we ons niets aan, die doen er niet toe. Dikwijls hoor je ook de bekende opmerking: „Het zal je bij de hemelpoort niet gevraagd worden tot welke kerk je hebt behoord“. Zulke opmerkingen wijzen er op, dat men zich bij de veelheid van „kerken“ heeft neergelegd, ja, dat men het lid-zijn van een bepaalde kerk een zaak van geen betekenis acht.

Deze pluriformiteits-ideeën zijn zonder meer zondig.

En daarom zijn ze funest voor het leven der kerk.

Het is immers een onwrikbare Schriftuurlijke waarheid, dat Jezus Christus al zijn kinderen in één kerkelijke gemeenschap wil vergaderen.

Reeds hier!

Dat wil onder andere dit zeggen, dat Hij het niet goedkeurt, ja, er zich over vertoort, als zijn kinderen, allen die door een orecht geloof in Hem zijn ingeliïfd, in één plaats „kerken“ organiseren die tegenover of naast elkaar staan en elkaar soms op wereldse wijze „beconcurreren“.

Het moet in alle gelovigen leven: wij moeten er rusteloos naar streven, dat allen, die de Here Christus in orechtheid liefhebben, ook kerkelijk één worden. En dan zo, dat het kerkelijk leven geheel en al gericht wordt naar het woord van God.

Dit moet in ons leven. — Ook al weten wij dat die eenheid der kerk hier nooit zal worden bereikt.

Het is immers met de strijd tegen de gescheurdheid der kerk net als de strijd tegen alle andere zonden: We moeten er elke dag opnieuw mee beginnen, wetende dat we haar hier nooit volledig zullen overwinnen.

We moeten ook in dit opzicht elke dag opnieuw beginnen met het onbegonnen werk.

* * *

Dit streven naar de door Christus begeerde eenheid der kerk mag evenwel nooit ontaarden in een „propaganda“ voor een „eigen“ kerk.

Ik las eens de pikante opmerking: elke „eigen“ kerk is een kapel van de duivel!

De bedoeling ervan is duidelijk.

Het is immers mogelijk en in duizenden gevallen ook werkelijk dat men in de religie op geraffineerde wijze zichzelf zoekt.

„Er zijn veel mensen voor wie de godsdienst bestaat in het draven achter de „eigen“ zaligheid“, zei Ds De Graaf eens.

Luther tekende de giftige wortel van alle zonde steeds als het alles naar zichzelf toehalen, alles voor zichzelf gebruiken. En de verschrikkelijkste vorm van zonde is dat men zo ook met God doet, zo ook God „gebruikt“. ¹⁾

Deze dodelijke zonde vindt men in pure vorm in de farizeese wetsreligie. Daarin immers zoekt men — dikwijls heel „oprecht“ — achter het fanatieke handhaven van de leer en het verbeteren zwoegen om Gods wet te vervullen, uiteindelijk alleen **zichzelf**. En daartoe maakt men ook en vooral de levende God dienstbaar aan zichzelf, aan eigen eer en eigen zaligheid. Ook God „gebruikt“ men daarvoor.

Zo kan men ook de kerk „gebruiken“.

De kerk, „onze“ kerk, wordt dan een „eigen“ zaak, een huis dat men zelf bouwt en waarin en waarmee men uiteindelijk zichzelf zoekt.

De kerk wordt dan een apparaat waarmee de religieuze mens zich breed maakt en tot heerschappij komt en zijn godsdienstige en kerkelijke triomfen viert.

Iedere hiërarchie is in de grond der zaak een gestalte van deze zonde.

Iedere kerkelijke gemeenschap die zich maakt tot een gezelschap van godsdienstig of zelfs van politiek of maatschappelijk gelijk-gezinden evenzo. Iedere sekte niet minder.

We moeten daarom permanent vrezen voor het maken en hebben van een „eigen“ kerk. Dat is de zonde van Micha met zijn „eigen“ godshuis, zijn „eigen“ efod, en zijn „eigen“ priester. (Richt. 17 : 5, 6).

Neen, er is maar één kerk, de kerk van onze Here Jezus Christus. De kerk waarin Hij inderdaad alles is. Het is die kerk, waar het Evangelie vol en zuiver en ruim wordt gepredikt. De kerk waar dat evangelie waarachtig wordt geloofd en het gehele leven doortrekt en beheerst.

In de omgang met de mannen en vrouwen van andere „kerken“ moeten we daarom altijd bezig zijn met het duidelijk maken, het aandringen van wat Jezus Christus zelf over zijn kerk zegt en met zijn kerk wil. Dat moet het één en het al zijn van ons spreken! Dat moeten zij leren **verstaan, geloven**.

En het is een heerlijk ding als die anderen door het ware geloof in Christus, waardoor ze ook Diens kerk leren zien en in de wereld herkennen, in de kerk waartoe wij mogen behoren de „gestalte“ — Calvijn zou zeggen: het „aangezicht“ — van Christus' kerk kunnen ontdekken en zich daarbij voegen.

Ook met het oog daarop is het voor een kerk een strijd op leven en dood, van zijn of niet-zijn, om steeds in prediking en sacramentsbediening, in tucht en gemeenschaps-oefening, in onderlinge liefde en dienst — kortom in alle kerkelijk handelen, „in“ Christus te leven.

Dàn mogen en kunnen we zeggen: kom ga met ons en doe als wij!

Het is een heerlijk ding, een gave van Gods genade als aan een concrete kerk de belofte Gods in vervulling gaat, die Hij eens door Zacharias sprak: „In die dagen zullen tien mannen uit volken van allerlei taal vastgrijpen, ja vastgrijpen de slijp van een Judeese man en zeggen: wij willen met u gaan,

GRATIS TRACTATEN

voor huis aan huis verspreiding, strandzending enz.; ook in vreemde talen, ter uitreiking aan toeristen.

Bij afname boven 50.000 ex. bestaat de mogelijkheid dat een zelf opgesteld tractaat op onze kosten gedrukt wordt.

NEDERLANDS EVANGELISCH TRACTAAT GENOOTSCHAP

Ruysdaelstraat 16 - Leeuwarden

BETALING ABONNEMENTSGELDEN

1 April begint een nieuwe jaargang van **Opbouw**.

Ter voorkoming van hoge incassokosten verzoeken we onze abonnees hun abonnementsgelden te willen gireren op postrekening 233117 van Drukkerij Steenbergers Zeist met bijvermelding voor **Opbouw**.

Een jaarabonnement bedraagt f 10.—, een halfjaar f 5.—.

Bij voorbaat dank voor de medewerking.

De Administratie.

want wij hebben gehoord, dat God met u is“ (8 : 23).

Ja, dat is een heerlijk ding.

Maar het is verschrikkelijk, het is een gruwel, als een concrete kerk b.v. door onderlinge haat, nijd en twist voor hen die buiten staan een ergernis wordt in hun zoeken van de kerk van onze Heiland!

* * *

Ik vond dezer dagen een stuk waarin op wonder-schone wijze de roeping van de gelovigen wordt getekend ten aanzien van de christenen, de broeders, die niet tot de kerk behoren, waarin Christus naar zijn woord wordt gediend.

Het is van de bekende Ds J. van Aniel.

Hier is het:

„God heeft zijn uitverkorenen dikwijls daar, waar wij ze het laatst zouden zoeken.

Treffen wij daarom iemand aan, die met ons Christus als Gods Zoon, onze Zaligmaker belijdt, dan moeten wij zo een niet als een vijand aanmerken, noch als een broeder, aan wie wij ons onttrekken, maar ons zijner aannemen.

Dit sluit echter niet in zich dat wij zwijgen zouden over wat ons van hem scheidt; integendeel eist de broederlijke liefde, dat wij het onze doen om hem ook op kerkelijk gebied in het rechte spoor te brengen.

Hiervoor is echter geen geringe mate van wijsheid nodig.

Alvorens te spreken over wat ons scheidt, moeten wij laten uitkomen wat ons verenigt. Wij behoren al wat de schijn van meesterachtigheid of onverdraagzaamheid op ons brengen zou, verre van ons te houden, en onze broeder de indruk te geven, dat wij niet als partijman, maar om der waarheid wille, voor ons standpunt opkomen.

Wij moeten er rekening mede houden, dat de eeuwen achter ons het hare hebben toegebracht aan de verdonkering van het kerkelijk bewustzijn, gelijk dat leefde in de herten van de Christenen der apostolische eeuw; dat zal ons tot zachtheid tegenover de dwalende broeders stemmen. Het woord van Jezus, dat wie niet tegen ons is, maar met ons dezelfde Naam aanroept, voor ons is, moet ons ook in de buiten het gelid getreden broeder een medestrijder doen erkennen. En gelukt het ons niet de broeder tot ons hoger standpunt op te heffen, men breke daarom de broederlijke gemeenschap niet af, maar blijve vast in de liefde, die steeds het betere verwacht.

Men houde echter de wacht over zichzelf, om niet zelf uit zijn vastigheid gerukt te worden, door de bedenking, dat er in onze eigen kerkelijke gemeenschap zovelen gevonden worden, die geen sieraden, maar eer vlekken zijn, en daarbuiten nog zovele lieve en godvruchtige broeders. **Want het is beter in gezelschap van doden op de rots te staan, dan in gezelschap van levenden zich op een zin-**

kend schip te bevinden. (Vetgedrukt van mij - C.V.).

Wij moeten ons ook zulke leden van andere kerken aantrekken, die wij niet als broeders kunnen erkennen, omdat zij de fundamentele waarheden loochenen. Immers legt de doop tussen hen en ons een niet over het hoofd te zien verband.

Krachtens hun doop zijn zij gehouden de Vader, de Zoon en de Heilige Geest te belijden, tegenover de zonde met Christus' doden, tegenover God met Christus' levenden te zijn. Als wij met hen in aanraking komen, moeten wij hen bij hun doop vasthouden, en hun vragen of hun leer en hun leven overeenkomen met wat zij volgens de doop behoren te geloven en te betrachten. Het nemen van de doop als uitgangspunt van samenspreking werkt zeer vruchtbaar; niet alleen staat men dan tegenover de tegenstander sterk, maar men wint hem ook voor zich, door uit te gaan, niet van wat ons van hem scheidt, maar van wat ons aan hem verbindt.

Zo breide zich onze liefde tot allen uit, die in enige gemeenschap tot de heilige erve

staan, om ten minste enkelen te behouden.

Dat haar armen niet moede worden zich uit te breiden!

Zij zal onder gejuich maaien wat zij hier onder tranen heeft gezaaid".

* * *

Tot vover het woord van Ds Van Andel.

Het is inderdaad een schone en aangrijpende vertolking van de evangelische benadering van dwalende broeders en van afvalligen, zoals ons die in de Schrift wordt bevolen — of, beter gezegd, zoals die ons door de Schrift als een voorrecht wordt voorgehouden.

C. V.

1) Luther noemde de zonde het incurvatus-inse zijn. Hij schreef o.a.: Nature nostra vitio primi peccati tam profunda est in seipsam incurva, ut non solum optima dona Dei sibi inflectat, ipsisque fruatur, . . . immo et ipso Deo utatur ad illa consequenda, verum etiam hoc ipsum ignozet quod tam inique, curve et prave omnia, etiam Deum propter se ipsam querat. (W.A., 56, 304).

Het is niet te zeggen hoe men dit precies moet doen.

In elk geval moet men de mensen niet te snel op het lijf vallen en zijn tijd afwachten. Het gebeurt meer dan eens dat je teleurgesteld wordt, omdat er geen deur geopend is.

Eén ding is mij bij vernieuwing duidelijk geworden.

Een predikant moet zich bij dit werk zo weinig mogelijk in debat begeven. Een debat is (niet alleen op een schip) dikwijls een prachtige afleidingsmanoeuvre. Het is onder christenen, die het evangelie aanvaard hebben, in de regel al zo, dat in een debat alleen de overtuigden overtuigd worden. Dat is de tragiek van veel polemiek in kerkelijke bladen.

Dit geldt in nog sterker mate als we met het evangelie bij ongelovigen komen. Het is immers niet mogelijk iemand door een logische bewijsvoering van de waarheid van Gods woord te overtuigen. Geloven is nog wel iets meer dan het verstandelijk omvatten van waarheden uit de Schrift.

Op één van mijn tochten kwam ik in aanraking met iemand, die aanhanger bleek te zijn van een Oosterse overtuiging. Hij vertelde mij dat hij met verschillende dominés en pastoors gedebatteerd had en dat hij ze allemaal had vastgezet. Ik was dankbaar voor deze waarschuwing en nam mij voor om zo mogelijk niet in die val te lopen. Het is een lang bezoek geworden. Ik heb de man rustig laten vertellen over zijn overtuiging en die niet direct bestreden. Tussen het betoog door vertelde de man mij zijn levensgeschiedenis en toen kreeg ik mijn kans. Want in dit gesprek kon ik iets van de mens ontdekken. En toen ik hem over mijn werk ging vertellen en daarbij sprak over de kracht van het evangelie is het ernst geworden.

Was ik aan het debatteren geslagen dan was het weer een mislukking geweest. Ergens zijn alle mensen gelijk, want het geheim van het menselijke leven is dat we mensen Gods zijn. Het is de moeilijkheid dit „erøens" te vinden. Bij de één vind je het sneller dan bij de ander; bij sommigen vind je het nooit. Maar als we echt belangstelling tonen voor de mensen, als we de weg naar het hart vinden dan valt het ook in onze dagen nog wel eens mee.

Laten we niet vergeten dat de mens in nood is. In onze moderne maatschappij wordt het echt menselijke aan alle kanten geweld aangedaan.

Die ontredderde mens moeten we zoeken met het evangelie, waaraan niets menselijks vreemd is, omdat aan onze Heiland niets menselijks vreemd was.

De vorige maal heb ik geschreven dat ik heus wel weet dat er veel afval is in de wereld. Maar ik geloof niet minder dat de velden wit zijn om te oogsten. Als er maar arbeiders uitgaan. Onze belangstelling is veel te veel op eigen kleine kring gericht en een dergelijke levenswijze zet de deur open voor allerlei kwalen. Er liggen in deze tijd van volkswelvaart en vrije dagen allerlei kansen om uit te gaan met het evangelie.

Ondanks alle zonden der mensen is deze wereld nog steeds Gods wereld, waarin Hij ons kleingeloof elke dag beschaamt.

Hiermede ben ik aan het eind van deze reeks gekomen.

Het was de bedoeling belangstelling te wekken en ook om iets te zeggen over de kracht van het evangelie en als het u gaat als mij, hebben we een bemoediging in deze dagen wel nodig. Van der Kwast.

Ervaringen van een Koopvaardij-predikant

IX (Slot)

Er is mij wel eens gevraagd of ik niet iets meer kan vertellen over de inhoud van de gesprekken aan boord.

Bij enig nadenken begrijpt u wel dat hier voorzichtigheid geboden is. In onze tijd slaat iedereen aan het vertellen.

Een hoofd-commissaris uit Amsterdam, een commissaris van de zeden-politie, diverse dokters, zelfs een gewezen koning en last not least een man die een poosje butler is geweest bij Prinses Margaret van Engeland hebben allerlei onthullingen gedaan waarop de sensatielievende massa van onze dagen gretig aanvalt. Zo komen de geheimen van het leven op de straatstenen te liggen.

Het lijkt mij daarom gewenst dat een predikant, die gaat vertellen, erg voorzichtig is. Laten er toch in onze wereld mensen blijven, tegenover wie men zich vrij kan uitspreken, zonder het risico dat het op welke wijze dan ook aan de grote klok wordt gehangen.

Daarom ben ik in deze artikelen niet op bijzonderheden ingegaan, maar heb ik gepoogd u in grote lijnen een indruk van het werk te geven.

Tot slot wil ik iets zeggen over de benadering van de mens met het evangelie. Daarmee neem ik een zeker risico. Wie in onze kringen aandacht vraagt voor de mens, loopt gereede kans om voor een „subjectivistisch mannetje" te worden versleten.

Een feit is dat wij als Gereformeerden bijzonder geboeid worden door het profetisch aspect in het ambtelijk werk. Soms vrees ik dat we zelfs van gebiologeerd zijn kunnen spreken.

Een „goeie dominé" bij ons is een goed predikheer.

Een knappe dominé is iemand, die iets meer van de „theologia sancta" afweet dan zijn collega, of iemand die zo „geleerd" kan spreken, dat niemand er iets van snapt.

Hoe het ook zij, wij zijn voor het profetische. En het pastorale of het priesterlijke, och arme, daar zou een boek over te schrijven zijn.

En hoewel we al tijden alle rampen daarvan ondervinden, zoeken we nog steeds de profeten.

Nu moet u vooral niet denken dat ik iets tegen profeten heb; ik vind het alleen maar jammer, dat de geesten der profeten wel eens niet aan die profeten onderworpen zijn. Neen, ik heb niets tegen het profetische, maar ik geloof dat het profetische altijd ook priesterlijk en koninklijk moet zijn.

Het is onder ons in confesso dat ons leven moet zijn naar de eisen die in het evangelie worden gesteld. In de dienst van het evangelie gaat het niet alleen om de ontmoeting met Christus, maar ook om de onderwerping aan Christus.

We moeten daarom spreken naar het duidelijke woord van God.

Helaas zijn er mensen die menen dat ze dan hun plicht hebben gedaan.

Zij menen het heel best, maar het komt er op neer dat ze alleen maar weten te vertellen

hoe het moet! Maar de grote narigheid is dat wij mensen, die weten hoe het moet, het steeds weer verkeerd doen. „Ja", zegt iemand, „maar u mag uw uitgangspunt niet nemen in de praktijk". Accoord, maar we moeten wel rekening houden met de praktijk.

We zullen iets moeten weten van de mensen en van de werkelijkheid waarin zij leven, anders lopen we het gevaar dat we aan het eind beginnen.

Om kort te gaan, een ambtsdrager is niet klaar als hij weet te profeteren hoe het moet; hij zal ook de mensen moeten helpen in hun strijd tegen de zonde; hij moet ook een zachte hand hebben. . . .

Wie naar zee gaat, niet alleen om de broeders te zoeken, maar ook om anderen het evangelie te brengen, wordt met de neus op deze dingen gedrukt.

Hij krijgt geen kans om als predikheer op te treden; hij is met het evangelie op zoek naar de mensen en moet eerlijke antwoorden geven op eerlijke vragen; moet goed leren onderscheiden onder de mensen.

Met een paar voorbeelden wil ik één en ander verduidelijken.

Ergens kwam ik aan boord van een schip bij een kapitein die behoorde tot de Roomse kerk. Op mijn vraag of ik ook een woordje mocht wisselen met de matrozen, gaf deze man, gewend aan rooms-hiërarchische verhoudingen, de stuurman opdracht de mannen, die het schip een verffe gaven, te verzamelen. Even later kwam een kleine optocht matrozen binnen — de klodders verf nog in hun haren —, die argwanend en weerbarstig gluurden naar die dominé, voor wie ze moesten verschijnen.

U kunt zich de atmosfeer voorstellen; het was als stonden de bloemen dik op de ramen. Het duurde minstens een kwartier voordat de zaak wat ontdooid was en er een lachje af kon. Wie in dergelijke omstandigheden te werk gaat volgens het: „Profeet sta op, profeet ga profeteren", loopt het gevaar een wat ridicule verschijning te worden.

Op een dergelijke wijze vindt men de weg naar het hart niet.

Vertaling rede Dr F. A. Schaeffer

gehouden voor de Theologische Hogeschool te Kampen, op 30 november 1960

II

Ik was zo gelukkig, dat ik als jonge man mijn Nieuw-Testamentisch Grieks mocht doen onder Dr J. Gresham Machen en ik ben daar altijd dankbaar voor geweest, maar in de afgelopen jaren heb ik dikwijls gedacht, dat wanneer Dr Machen terug zou komen, hij zijn boodschap op geen enkele manier zou behoeven te veranderen, maar wel dat hij tegenover een geheel nieuwe wereld zou komen te staan. In de dagen dat Dr Machen werkte was

het in de Verenigde Staten zo, dat wanneer hij tegen tegenstanders sprak zij tenminste iets gemeen hadden. Hij kon toen de mensen van de Vrijzinnige Theologische Hogeschool tegemoettreden en zeggen: „Jezus Christus is lichamenlijk uit de doden opgestaan". En de vrijzinnige zou hem in de ogen kijken en zeggen: „Jezus Christus is niet lichamenlijk uit de doden opgestaan". Zij geloofden precies het tegenovergestelde en toch begrepen zij elkaar. Zij hadden, zoals ik het zou willen noemen, hetzelfde kennistheoretische uitgangspunt. Maar dat is vandaag niet meer zo. Vandaag leven we in een wereld, die tot de conclusie is gekomen, dat er niemand meer

Volgende week begint de vijfde jaargang van ons blad.

Bracht U dezer dagen al een nieuwe abonnee aan? Het kan natuurlijk nog!

thuis is in het universum, dat we in een onpersoonlijk universum leven. Men spreekt niet meer over waarheid en leugen, maar over wat kan ons helpen. De psycholoog Jung werd 1½ maand geleden 90 jaar en men stelde hem ter gelegenheid daarvan enige vragen, o.a. vroeg men hem: „Is religie waar?” En het antwoord dat hij gaf was kenmerkend: „Met betrekking tot de godsdienst spreekt men niet van waar of niet waar maar alleen: kan het helpen?” Met andere woorden, we leven in een onpersoonlijke wereld, waarin niemand thuis is, en de dingen waarover we gewoon waren te spreken als waar en vals worden nu alleen maar beschouwd als psychologische hulp.

In ons werk heb ik gelegenheid gehad te werken met vele mensen uit het Oosten, goed onderlegde Hindoes en Buddhisten, die naar ons chalet kwamen. Enige jaren geleden heb ik een jaar lang alle andere studie laten liggen en heb ik alleen maar de Oosterse godsdiensten bestudeerd. Ik kreeg gelegenheid de dingen, die ik bestudeerd had, te bespreken met deze mensen. Ik ben tot de conclusie gekomen, dat datgene waardoor onze 20ste eeuwse Westerse wereld geïnspireerd wordt parallel gaat met de mentaliteit van de Oosterse religies. We weten niet zeker wanneer het Hindoeïsme begon, maar laten we zeggen 1000 v. Chr. Toen het Hindoeïsme zich begon te ontwikkelen is het tot de conclusie gekomen, dat men leeft in een onpersoonlijke wereld. Dit is lang geleden en uit de geschiedenis kunnen we niet nagaan of de filosofen, nadat zij tot deze conclusie waren gekomen, hier ook naar handelden. Maar dit weten we, dat wanneer men deze Oosterse godsdiensten goed bestudeert, men ontdekt dat bij hen de grote nadruk ligt op een pantheïstische wereld, die in werkelijkheid niets anders is dan een leegte. Hier vinden we een parallel en ik geloof dat we deze, wanneer we gaan werken in onze 20e eeuw en door God gebruikt worden, goed moeten begrijpen. In het Oosten kwam men tot de conclusie dat men in een onpersoonlijke wereld niet kan leven met een rustig gemoed. Daarom gingen zij hun onpersoonlijke ideeën voorzien van een persoonlijke terminologie. Wanneer men het woord god gebruikt, is dat een uitdrukking voor iets persoonlijks, zelfs af omschrijf je het zo dat god is de grote leegte, het grote pantheïstische Niets zonder onderdelen en onderscheidingen. Dat is wat zij deden. Wat we vinden is dat zij hun niet-persoonlijke gedachte hebben genomen en toen ze ontdekten dat het onmogelijk is voor de mensen om met dit begrip van een onpersoonlijke wereld te leven, hebben zij hun onpersoonlijke filosofie bekleed met een persoonlijke terminologie.

Nu is de vraag welk verband er bestaat tussen dit en onze 20ste eeuwse Westerse wereld. Sommigen van U hebben zeker Huxley's „Brave New World” gelezen. Hierin vindt U dat in deze „brave new world”, welke voor ons ligt, de mens een soort verdovingsmiddel nodig heeft om aan deze wereld te ontsnappen. Zonder dat is het niet mogelijk om het uit te houden, of, zoals Huxley het op een andere plaats zegt: Iedere mens heeft een deur in de muur nodig. Hij noemt dit verdovingsmiddel „Soma”. Een aantal jaren gingen voorbij voordat ik begreep waarom hij de naam „Soma” koos. Toen op een dag, terwijl ik enige Hindoegebeden las, hield ik opeens op omdat ik zag dat in deze gebeden het verdovingsmiddel dat de goden voortdurend bewusteloos in een slaap houdt, „Soma” genoemd wordt. We kunnen er zeker van zijn dat Huxley deze naam niet bij vergissing koos.

Vandaag oefenen de Oosterse religies grote invloed uit op onze Westerse wereld. Niet alleen het Buddisme en het Hindoeïsme, maar vele vreemde secten, waarmee we in aanraking komen, hebben een Oosterse achtergrond. We behoeven alleen maar te denken aan de antroposophie, Rudolf Steiner, Christian Science, Bahai, al deze secten zijn Oosters in hun wortels. Wanneer we hierover nadenken moeten we onszelf de vraag stellen: Waarom zijn deze dingen plotseling zo welkom in onze Westerse wereld? Het antwoord is dat onze Westerse wereld in dezelfde

positie gekomen is. Ongeveer een jaar geleden ontmoette ik in een trein in Zwitserland een Duitse professor en ik ontdekte dat hij een heel beroemd Duits physicus was. We begonnen te praten en toen zei hij, dat hij zichzelf een gespleten mens vond. „Ik ben een materialist en als zodanig geloof ik dat de mens eigenlijk niets anders is dan een atoom dat zichzelf bekijkt; de hele wereld is eigenlijk niets anders dan een atoom dat zichzelf bekijkt en nu is dit het merkwaardige dat de mens naast dit atoom zijn nog enkele functies, enkele noden heeft ontwikkeld. We hebben ontdekt dat de godsdienst het beste middel is om deze tekorten aan te vullen. Daarom ben ik een gespleten mens. Als wetenschapsmens geloof ik niet in godsdienst, maar nu ik de functionele noden van de mens zie, weet ik dat godsdienst nodig is”. Moeten wij als bijgelgetrouwe Christenen hier nu blij om zijn? Moeten we zeggen, dat dit een stap terug is naar de bijbelse richting? Nee, het is een stap verder er van af. Het is beter een mens te ontmoeten, die je in je ogen ziet en zegt, dat godsdienst opium voor het volk is, dan iemand te horen zeggen, dat godsdienst nodig is maar dan slechts psychologisch, functioneel, omdat men het voor dat doel nodig heeft. Wij zijn nu op dezelfde plaats gekomen waar het Oosten op zijn minst 3.000 jaar geleden ook kwam. Toen zei men daar dat we in een onpersoonlijke wereld leven, maar dat de mens daarin niet kan leven en daarom voorzagen zij het begrip onpersoonlijke wereld van een persoonlijke terminologie, daarbij het woord god gebruikende. Wanneer ik met jonge mensen spreek vind ik deze opvatting praktisch altijd bij hen. Het is de opvatting van Jung. Ik zou hieraan nog willen toevoegen dat onze hedendaagse theologie precies in dit gedachtenschema past. Vele mensen komen bij ons die goed onderlegd zijn in de moderne theologie. Twee weken geleden was er een man op onze bijeenkomst die bezwaren had tegen wat ik zei. Dus vroeg ik hem te spreken en hij zei, dat het antwoord voor de moderne wereld het kruis van Christus is. Dit klinkt prachtig, maar ik wist iets van zijn theologische achtergrond. Ik wist dat hij Tillich had bestudeerd en daarom vroeg ik hem: „wat is het kruis van Christus?” En hij zei: „het is een symbool”. Ik vroeg: „een symbool van wat?” Hij wist het niet. Vroeger zou men nooit zo gereageerd hebben, maar deze gedachte overheerst vandaag. We moeten ons realiseren dat van Kierkegaard tot Barth, Brunner, Niebuhr en Tillich, dit gedachtenweb geweest is in theologische termen precies zoals dit in de psychologie gedaan wordt door mannen als Jung en de nieuwe psychologen.

Niet lang geleden las ik een boek geschreven door een yogi, die misschien wel meer dan iemand anders gedaan heeft om de Oosterse religies naar het Westen te brengen. Zijn naam is Yogi Yogananda. Hij geeft een lange beschouwing over de hoofdstukken 1—3 van het boek Genesis. Hij beschouwt ze als een mythe. De mythe van Genesis 1—3 maakt hij tot de beste verhandeling ten gunste van het Hindoeïsme voor Westerse consumptie, die ik ooit heb gezien. Waarom ook niet? Zo gauw men de eerste drie hoofdstukken van Genesis tot een mythe verklaart kan men onderwijzen wat men wil. En zij die iets weten over Oosterse godsdiensten begrijpen onmiddellijk dat hij iets ziet dat de Oosterse godsdiensten al eeuwenlang leren. Wanneer U een Boeddhist ontmoet, die het Boeddisme werkelijk begrijpt, dan zal hij spoedig beginnen te spreken over een van de Boeddha cycli of, wanneer U luistert naar een Zen-Boeddhist zal hij U heel snel enige wijze gezegen doen horen. Wanneer U hem daarna zou vragen of die dingen waar zijn, dan zal hij dit zeker bevestigen. Maar wanneer U hem vraagt: Gebeurde dit werkelijk op een zekere tijd in de geschiedenis?, dan zou hij zeggen: Nee. Het is een religieuze waarheid, maar geen historische. En om dezelfde dingen gaat het in de school van Kierkegaard. Deze dingen moeten ons duidelijk voor de geest staan. Dit is geen theorie. Er komen mensen bij ons die gestudeerd hebben bij Karl Barth en steeds weer wordt door hen de nadruk

erop gelegd, dat het gebeuren in de historie niet werkelijk belangrijk is. De historie wordt opzij gezet voor een „religieuze inhoud”. Barth heeft de laatste twee jaren herhaaldelijk in Bazel gezegd, dat men over deze zaken niet kan discussiëren, maar alleen kan getuigen. Apologieën zijn zinloos. De gedachte is dus als volgt: Hier is de verloren wereld in zijn donkerheid en een Hindoe staat op en getuigt, een Boeddhist staat op en getuigt, een Rooms Katholiek staat op en getuigt en tenslotte staat een Christen op en getuigt. Waarom legden zij deze nadruk? Omdat religieuze zaken niet behoorlijk besproken kunnen worden in categorieën van ruimte, tijd en geschiedenis. Precies hetzelfde antwoord zal een goed Boeddhist of een goed Hindoe U geven. Religie is niet waar, religie is slechts een hulpmiddel. Zo staan de zaken in onze generatie.

Wij zien dat in de niet-theologische wereld ons meer en meer wordt geleerd dat we leven in een materialistische, onpersoonlijke wereld. Wanneer U een museum voor moderne kunst binnengaat dan wordt U dit zelfde verteld. Enige tijd geleden bestudeerde ik De Chirico's schilderijen en ik zag de grote nadruk die hij gelegd had op grote open ruimten, machines, veel beelden, veel huizen, veel ramen, maar praktisch geen mensen. Een mens ergens in een hoekje. Daarna reed ik eens per trein naar Milaan. In de Zwitserse treinen heeft men prachtige foto's hangen. Ik bekeek deze foto's en zag er een van Genève en deze was op een vreemde manier genomen. Men zag helemaal lege straten. Het gaf je een zonderling gevoel. Je zag de hele stad, maar geen mens was er te bekennen. Hetzelfde wilde de Chirico ons zeggen: Niemand is er thuis. Persoonlijkheid bestaat niet werkelijk. Liefde bestaat niet werkelijk, moraliteit bestaat niet werkelijk, schoonheid bestaat niet werkelijk. We leven in een wereld die in zijn diepste grond deze dingen ontkent. Op al deze gebieden wordt aan de jonge intellectuelen hetzelfde geleerd. Dit is het universum waarin zij leven. Dit moeten wij ons als Gods volk goed realiseren: in deze wereld leven zij 24 uur per dag. Het is een zwarte wereld. Deze generatie is onze generatie; zij beleeft zo de werkelijkheid.

Wanneer dit zo is, wat moeten wij er dan aan doen? En ik zou willen zeggen waarmee ik begon. De eerste overweging moet zijn: de theologische beschouwing van de realiteit van het bestaan van God. Bestaat Hij werkelijk? Wij als reformatorische Christenen kunnen ons gemakkelijk van deze vraag afmaken, maar we moeten goed bedenken dat het voor onze geestelijke voorvaders van de reformatie niet zo gemakkelijk was. Het was in een moeilijke tijd dat deze belijdenis gewonnen werd. Wat woorden zijn voor ons, was voor hen harde werkelijkheid. De werkelijkheid van oorlog en bloedstorting. Voor hen waren het geen slogans. Ik ben ervan overtuigd dat de mensen waarmee ik aan een tafel zit weten dat zij verdoemd zijn. Ik heb mensen gezien, emotioneel zeer sterk, en ik zag ze huilen omdat zij het verschil niet wisten tussen goed en kwaad. Ik heb jonge mensen gezien die verliefd op elkaar waren, maar omdat hun filosofie leerde dat er geen liefde bestaat, heb ik ze zien zitten met tranen in hun ogen. Deze mensen zijn vervloekt en ze weten het. Het is verschrikkelijk dat de Kerk heeft moeten wachten op de existentialisten om het woord vervloekt weer ingang te doen vinden na al deze jaren. Wanneer we deze mensen ontmoeten kunnen we er ons niet met een paar woorden vanaf maken, we moeten bedenken wat de woorden betekenen, we moeten wandelen middenin het strijdgewoel. Het is heerlijk dat we een goede belijdenis hebben, en deze is werkelijk goed, maar wanneer je tegenover een existentialist of een communist komt te zitten, kun je je er niet vanaf maken met het opzeggen van de geloofsbelijdenis! Het eerste wat op iedere Theologische Hogeschool geleerd moet worden, naar mijn mening, is de realiteit van de zaken waarover de theologische wetenschap handelt. De theologische wetenschap moet spreken over de realiteit van het bestaan van God.

(Wordt vervolgd).

Erfgenamen van het Derde Rijk

I

De oorlog is in 1945 niet geëindigd.

Enige tijd geleden werden in Duitsland, maar ook in andere landen, zelfs in Amerika, synagoges beklad met het hakenkruis. In Amerika schijnen groepen jeugdige straat-schenders S.S.-je te spelen. Geschiedenisboeken op Duitse scholen tekenen de Hitlerperiode als een tijd, waarvan men de excessen afkeurt, maar die toch veel goeds heeft gebracht. In essentie heeft Hitler nog steeds gelijk. De militairen, die verzet pleegden en aanslagen ondernamen tegen Hitler worden niet bejubeld. Het zwak verweer van „wir haben 's nicht gewusst" klinkt ons onaangenaam in de oren. Eichmann is tenslotte nog komen verklaren, dat hij zijn daden in het geheel niet betreurt. En in januari werden in Duitsland studentenverenigingen verboden, omdat ze... nationaalsocialistische propaganda bedreven.

Daar staat wel iets tegenover.

De Duitse minister van Buitenlandse zaken von Brentano heeft onlangs een standbeeld voor Gustav Stresemann onthuld. Het tweede standbeeld — want Stresemann, de politicus, die na de eerste wereldoorlog streefde naar herstel van de betrekkingen met andere Europese landen, die de crisis wilde oplossen en loyale samenwerking voorstond, was al eerder met een standbeeld geëerd. Hitler heeft dit laten omverhalen — en dit is tekenend zowel voor Hitler als voor Stresemann. De Duitse televisie is momenteel bezig met een indrukwekkende serie uitzendingen over het recente Duitse verleden, begonnen bij de vrede van Versailles en lopend tot de ondergang van het Derde Rijk. Met Duitse „Gründlichkeit" is een enorme hoeveelheid materiaal verwerkt: archieven, kranten, propagandafilms van de S.S., filmjournaals etc. Dit alles met de bedoeling te instrueren hoe verkeerd het allemaal was. Een Duitse auteur, Ernst Schnabel, ging het leven van Anne Frank na en droeg zijn boekje „Spur eines Kindes" op aan zijn kinderen: „dass sie es wissen".

Wij hebben met dat alles te maken. Europa is zonder Duitsland niets. Economisch niet — dat zagen de Engelsen al na de eerste wereldoorlog en dat zien West-Europa en Amerika ook nu. Militair niet — zonder Duitsland is West-Europa maar een dunne schil, waar geen werkelijke weerstand van kan uitgaan. En wanneer we bezig zijn met de Europese eenheid zijn we helemaal bij het probleem betrokken. Want voor een Europese eenheid is allereerst nodig, dat wij het eens zijn over het verleden en **geestelijk** een eenheid vormen. Die kwestie heeft dus te maken met het rassisme e.d. Is de strijdbijl begraven? Hoe staan de erfgenamen van het Derde Rijk tegenover de erfenis? Heeft Duitsland het nationaal-socialisme afgezworen en heeft het de duivelse mentaliteit en praktijk ervan doorzien? Het antwoord kan niet zonder meer bevestigend luiden.

Voorbeelden van een durende tegenstelling heb ik al even aangestipt. En het kan niet met genoeg nadruk gezegd worden: laten we open ogen hebben voor een bestaand gevaar. Maar al te gemakkelijk komen we ertoe alle verkeerde dingen in de wereld op rekening van het communisme te schuiven. En zo spreken ook veel aanhangers van de Morele Herbewapening. Voor wie ik op andere punten overigens waardering kan hebben. Zelfs achter de bekladderij met de hakenkruisen waant men het communisme, dat op deze wijze verwarring wil stichten. Een blad als Elsevier gaat herhaaldelijk voor met deze instelling.

Het grote gevaar van zo'n houding is, dat men de rotte plekken in onze Westerse wereld zelf niet ziet en alles afschuift op iets, dat **buiten** onze wereld ligt.

Intussen is er tenminste één winstpunt. Er mogen dan nog stille en luidruchtige aanhangers van het nationaal-socialisme zijn, er is tenminste **vrijheid van meningsuiting**. De discussie kan weer door ieder gevolgd worden en ieder kan er aan deelnemen. De jonge Duitse schrijver Michael Horbach (Gestern war der jüngste Tag), die enige tijd geleden in Rotterdam het woord voerde, noemde dit ook als een van de grote winstpunten. Een handicap daarbij vormt echter het ontbreken

van een cultureel centrum, sedert Berlijn als zodanig is weggefallen, iets waar ook Erich Kuby op wijst in zijn „Das ist des Deutschen Vaterland".

Waartoe het ontbreken van een vrije discussie kan leiden, toont het voorbeeld van de Hitler-Jugend.

Het grootste deel van de Duitse jeugd, die in de oorlog Hitlers legers vormde, is opgevoed in de Hitler-Jugend. Dat wil zeggen: daar werd een jeugd gevormd, die geen mogelijkheid had een eigen leven te leven, zichzelf te vormen, zelf te zoeken en te vinden; die geen mogelijkheid en ruimte had voor oppositie, wier idealisme officieel, bevolen en hol was. Het denken en het gesprek over deze dingen is daarom van het hoogste belang.

Wie in Utrecht de opvoering heeft bijgewoond van „Das Bild des Menschen" weet, dat Peter Lotar het probleem zo formuleerde: „Hoe kunnen wij aan een toekomst denken, wanneer we niet met het verleden in het reine zijn? Willen wij oude, gemaakte fouten niet meer begaan, dan zullen wij die fouten te allen tijde moeten kunnen herkennen. Moeten wij onszelf bedriegen of moeten we de moed hebben de verschrikkelijke waarheid onder ogen te zien, en daardoor een werkelijk nieuw leven scheppen voor onszelf en onze kinderen?"

Deze probleemstelling is niet nieuw. Ze is in feite een voortzetting van de moed van Duitsers, die reeds lang voor de oorlog zich met hun werk in de strijd mengden, van alle erfgenamen van het Derde Rijk. Sommigen hebben daarvoor met gevangenschap of met de dood moeten boeten, anderen zijn gevlucht, weer anderen pleegden zelfmoord. Een kleine rest heeft de verschrikking overleefd.

Een van de bekendste Duitse auteurs, die reeds vroeg het gevaar onderkenden, was Ernst Wiechert, enkele jaren geleden in Zwitserland overleden.

Zijn verzet tegen de Duitse politiek dateert al van kort na de eerste wereldoorlog. Tijdens een verblijf in Parijs bezint hij zich op eigen land en volk: Duitsland heeft eeuwenlang getracht te koloniseren, te heersen en te exerceren. „Wir waren immer Diener gewesen und niemals Herren geworden. Und als wir die Herren der Welt werden wollten, waren wir nur Diebe und Mörder geworden".

Wiechert, die leraar was en in zijn vrije tijd al heel wat gepubliceerd had, kreeg voor het eerst internationale erkenning met zijn novelle „Der Hauptmann von Kapernaum". Kort daarop — het was in 1933 en Hitler kwam aan de macht — ging hij met vervroegd pensioen, omdat hij t.b.c. kreeg.

De eerste maal, dat Wiechert zich publiekelijk verzette tegen het nationaal-socialisme was in een rede voor studenten in München. Wat hij zei, was onverenigbaar met de nieuwe geest. Een tweede rede in dezelfde kring uitgesproken, werd in 't geheim tot over de grenzen verspreid. Hitlers antwoord was de gevangenneming van Wiechert. Nog voor de oorlog uitbreekt, komt hij weer vrij, maar hij blijft onder scherpe bewaking van de autoriteiten. Hans Scholl, de leider van de groep „Die weisse Rose", waar ik nog over zal spreken, heeft pogingen gedaan om hem te bezoeken — de contacten juist met München blijven dus bestaan. In 1945 wordt hij bevrijd door een Amerikaanse kapitein, die een schoonzoon van Thomas Mann blijkt te zijn.

Na de oorlog houdt Wiechert zijn beroemde „Rede an die deutsche Jugend". Hij vraagt daarin: „Wat moeten we doen?" en het antwoord luidt: „Laten we schuld belijden en erkennen, en dan pas iets doen. Laten we erkennen, dat we schuldig zijn en dat misschien honderd jaren niet voldoende zullen zijn om de schuld van onze handen af te wassen. Laten we erkennen, dat we boete moeten doen, hard en lang. Dat we geen geluk mogen hebben, geen thuis en geen vrede, omdat anderen zonder geluk en zonder thuis en zonder vrede zijn door onze schuld. Laat ons erkennen, dat voor ons de harde wet geschreven werd: oog om oog, tand om tand, bloed om bloed. Laat ons niet daartegen in 't geweer komen, want wij hebben twaalf jaren rechtgesproken volgens de wet van de Uebermensch: oog om niet, tand om niet, bloed om niet".

Wiechert spreekt in die rede echter ook over de overwinnaars en ook over de mensen, die daadwerkelijk zich verzet hebben tegen het nationaal-socialisme of die stil en verborgen God smeekten om de overwinning van de vijanden. Het is makkelijk de staf te breken over heel een volk, maar met een verwijzing naar Abrahams smeken vóór God Sodom en Gomorra verdelgde, zegt Wiechert, dat God niet wil, dat de rechtvaardige met de goddeloze gedood wordt. En zelfs als de wereld toch het gehele volk over één kam wil scheren, zal Christus erbarmen hebben met de mensen, die zich niet tegen Hem keerden.

Deze rede, die eigenlijk in dat prachtige Duits van Wiechert gelezen moet worden, is een moedige daad geweest. Allereerst, omdat Wiechert het woord schuld voorop zet en dat midden in de ellende van kort na de oorlog. De vraag in hoeverre men van een collectieve schuld kan en mag spreken, is moeilijk te beantwoorden. Wiechert heeft het recht deze vraag zo te stellen, omdat hij al in de glansperiode van Hitler zich verzette. En dat kan helaas niet van de overgrote meerderheid van het Duitse volk gezegd worden. Hoe het ook zij — als er van een collectieve schuld kan en mag gesproken worden, dan beperkt die zich niet tot het Duitse volk alleen. Het Westen zal met schaamte moeten inzien, dat het jarenlang Hitler óf niet serieus heeft genomen óf hem een prachtige vent vond om het rode Rusland, dat men schuwde als de pest, te vernietigen. Zoals veel Duitsers Hitler pas begonnen te verloochenen, toen de ondergang van het Derde Rijk nabij was, zo zijn de regeringen in het Westen, Engeland en Frankrijk vooraan, jarenlang doof gebleven voor ernstige waarschuwingen en pas gaan horen, toen hun eigen veiligheid gevaar ging lopen.

Het is óók moedig geweest, dat Wiechert, in 1945 al, niet alle overwinnaars zalig prees. En nogmaals: ook daarin was hij groot, omdat hij niet een bekeerling van de overwinnende wapenen was.

Ernst Wiechert heeft voor en na de oorlog gestreden voor verantwoordelijkheid, deemoed en medelijden met de verdrukten in de ruimste zin des woords. Zijn laatste grote roman „Missa sine Nomine", met als ondertitel „het geestelijk testament van een strijdend mens", legt daarvan op iedere bladzijde getuigenis af. In dit boek overwint tenslotte de barmhartigheid, zelfs tegenover de verrader, door wiens toedoen de hoofdpersoon in een concentratiekamp terecht komt. Wanneer de verrader zelf onder vier ogen zijn daad bekend heeft, is het slachtoffer gerust en wil hij zelfs, dat de rechters geen straf meer opleggen. Enkele overwinnaars (de beste!) worden getekend als mensen, die teleurgesteld zijn over wat de overwinning gebracht heeft. Gedachten uit zijn „Rede an die deutsche Jugend" komen terug in „Missa sine Nomine", iets bezonken en iets milder misschien en met nog meer oog voor de kwalijke kanten van de bezetters, maar de „Missa" is dan ook enkele jaren later tot stand gekomen.

Een ontzettende teleurstelling heeft Wiechert gevoeld, toen hij de hardleersheid zag van het Duitse volk in de na-oorlogse jaren. „Das deutsche Volk fährt fort zu irren und zu fehlen". Hij komt tot een van de zwaarste beslissingen van zijn leven en verhuist naar Zwitserland. Daar besluit hij kort voor zijn dood zijn „Rede an die schweizer Freunde" met de woorden: „Men kan schrikken van het gezicht van zijn volk, afgewend, met de handen voor de ogen en men kan zich schamen voor het gezicht van zijn volk met de bittere schaamte, waarmee soms iemand zich voor het gezicht van zijn moeder schamen moet. Ieder van ons heeft meegevormd aan het gezicht van zijn volk en onze handen zijn niet sterk en zuiver genoeg geweest om het te beschermen voor de verwoestende werking van de demonen".

Ik heb wat uitvoeriger stil gestaan bij Ernst Wiechert. Dit betekent niet, dat hij de enige was. Thomas Mann heeft óók zijn strijd gestreden, maar hij was tijdig ontkomen naar Amerika, waar hij doceerde aan de Princeton Universiteit en hij ondervond de bedreiging dus niet aan den lijve. Wel heeft hij in geschrift gewezen op de gevaren, die hij al lang onderkend had. Het lijfsbehoud was er ook voor Bruno Walter, die in zijn „Erinnerungen und Gedanken" ook zijn vlucht voor de Nazi's beschrijft. Evenals Bruno Walter was Stefan Zweig — ook een Jood — gevlucht. Hij heeft

echter tijdens de oorlog een einde gemaakt aan zijn leven, omdat hij wanhoopde aan de toekomst. De eerste wereldoorlog had hem al een klap gegeven. Hij leefde in de idealistische overtuiging van een verbroedering van Europese geesten, een „internationaal volk”, dat zou weigeren onderling oorlog te voeren. Wie de herinneringen van Bruno Walter vergelijkt met „Die Welt von Gestern” van Stefan Zweig, zal veel overeenkomsten zien. Dat kan ook haast niet anders, want beiden behoorden tot een grote kring van geleerden, schrijvers en kunstenaars, die veel contact hadden met elkaar. Stefan Zweig heeft het feit, dat de geestesadel geen waarborgen bleek te bieden tegen het losbreken van de geest van de afgrond niet kunnen verwerken: „Ik wist, dat alles uit het verleden voorbij was, alles, wat tot stand gebracht was, vernietigd. Europa, ons vaderland, waarvoor we geleefd hadden, ver over ons eigen leven heen, verwoest”.

Tijdens de oorlog werd het bepalen van de houding tegenover Hitler bijzonder moeilijk. Want bij alle oude vragen kwam daar nog deze bij: „Wat moeten we doen, als we opgeroepen worden in het leger?”

Dienstweigeren met alle gevolgen van dien? Vechten voor Hitler en in het leger proberen de andere geest te doen overwinnen? Zelfs met de wapenmacht in handen die macht tegen Hitler keren door middel van een staatsgreep? Daarbij kwam nog de grote betekenis, die werd toegekend aan de „Fahneneid”; mag een officier, die de eed van trouw heeft afgelegd deze breken, ook al is de eed afgelegd aan een man als Hitler? Van hoe groot belang deze vraag was voor de betrokken officieren blijkt wel uit het feit, dat na de staatsgreep van juni 1944, toen Hitler wel gewond, maar niet gedood werd, zij zich nog steeds gebonden voelden en toen Hitler de bij het complot betrokken officieren naar Berlijn ontbood, gingen ze of ze pleegden zelfmoord. Indien de aanslag was gelukt, zouden ze zich direct tegen het régime hebben gekeerd.

Al deze problemen konden natuurlijk pas publiek aan de orde gesteld worden na de oorlog en zij hebben daarmee bijgedragen tot het gesprek over het nationaal-socialisme. Velen hebben in dagboekvorm, in romans of in een historisch relaas een soort apologie gegeven van hun houding tijdens de oorlog. Voorzover zij die oorlog niet hebben overleefd, geschiedde dit door geestverwanten. Uit de uitgebreide literatuur doe ik een keus.

Tamelijk bekend is het boekje „Die weisse Rose” van Inge Scholl, dat de actie beschrijft van Hans Scholl, zijn zuster en zijn vrienden, allen studenten aan de universiteit van München. Ook een enkele hoogleraar heeft zich bij hen aangesloten.

Hans Scholl — dezelfde, die we al genoemd hebben in verband met Ernst Wiechert — heeft zich bepaald tot geestelijk verzet. Merkwaardigerwijs is hij tussen zijn studieperiodes ook als soldaat in Rusland geweest. Hij deed dat, omdat dienstweigeren zinloos was — iedere mogelijkheid om verder te werken tegen Hitler zou hem daarmee ontnomen zijn. Maar hij weigert eveneens naar Zwitserland te vluchten, als het gevaar voor hem zeer groot wordt — om dezelfde reden.

Het boekje „Die weisse Rose” geeft o.a. een aantal pamfletten, die door de groep verspreid zijn. Telkens weer komt de oproep tot verzet, een verzet, dat gebaseerd wordt op de christelijke overtuiging, maar ook op de eeuwenlange culturele traditie van Duitsland, op recht en waarheid. Een enkel citaat: „Hat Dir nicht Gott selbst die Kraft und den Mut gegeben zu kämpfen? Wir müssen das Bose dort angreifen, wo es am mächtigsten ist, und es ist am mächtigsten in der Macht Hitlers.... Wir schweigen nicht, wir sind Euer böses Gewissen; die weisse Rose lässt Euch keine Ruhe!”

Alle leden van de groep van de witte roos zijn gearresteerd en ter dood gebracht. Na de oorlog heeft een zuster van Hans Scholl een boekje gepubliceerd om hun werk in herinnering te brengen.

De Duitse theoloog Helmut Gollwitzer, hoogleraar aan de universiteit van Bonn, heeft nog veel grotere bekendheid gekregen door zijn boek „Und führen wohin du nicht willst”. Een prachtig boek — herinneringen aan en terugblik op de tijd, die hij in Russische gevangenschap doorbracht. Veel uit dit

Tweespraak

van Martinus Nijhoff

Waarom waren het herders
Die hun kudde en veld
Verlieten toen de boodschap
In Bethlehém werd verteld?

Omdat er een Lam
En een Herder kwam.

Waarom waren het visschers
Die van schip en net
Werden weggeroepen
Bij 't meer van Genesareth?

Omdat Hij een Visch
En een Visscher is.

Weet jij waarom de krijgsknecht
Bloem en blad afrukt
En een kroon van stelen
Op 't droevig voorhoofd drukt?

O Roos zonder doorn
Uit doornen geboren!

Ach, dat Hem de vijand
Kende met een kus,
En dat Hij zijn vrienden
Vreemd bleef tot Emmaüs?

Ach, waren dat wij niet?
Ach, ik niet? ach, jij niet?

Uit: *Vormen* (1924). Ook in: *Verzameld Werk I* (1954), en in de pocket-uitgave: *Lees maar, er staat niet wat er staat* (Ooievaar, 1959, p. 99).

Vele zijn de wegen der poëzie. Bloem heeft eens getuigd, dat soms het slot van een gedicht het eerst ontstaat of de eerste inval in het geheel niet terug te vinden is. Zo lijkt ons dit vers ontstaan. Het is een aan een innerlijke twee-spraak der ziel ontbloeid vraag-en-antwoordspel dat symmetrisch gebouwd is op de poëtische uitbreiding van bijbelse beeldspraak. De Heiland heet het Lam Gods en tevens de goede Herder. Hij is als eerste onder zijn discipelen mede een Visser van mensen te noemen. Parellel met het eerste beeldenpaar kent Nijhoff Hem nu ook den naam Vis toe, daarmee tegelijk aansluitend aan het oud-christelijke symbool uit de catacomben. Het wordt nu een beeldenspel. De roos kan aan het Hooglied zijn ontleend. De doorn vervult hier zijn paradoxale functie niet minder in een aan den Bijbel ontleende betekenis.

Rijk is dit gedicht aan ambachtelijk raffinement. De kroon van „stelen” (i.p.v. doornen) houdt vraag en antwoord hier vrij van overlading. Het gebroken rijm der vraagstrofen heeft dezelfde bedoeling. De volle rijmkracht ligt in toenemende mate in de antwoorden. — De derde vraag contrasteert met de eerste twee door andere bouw en door het gebruik van den tegenwoordigen tijd. De laatste verijlt als het ware tot een klagen-den uitroep die in de ziel losmaakt de schuchtere erkenning van eigen schuld, in bewoordingen die teruggrijpen op de eerste vragen en door een omzetting van de gewone woordorde een klemmend accent verkrijgen dat het suggestieve beeld van het hele vers ongemeen versterkt.

De eerste drie antwoorden behelzen een dichterlijke waarheid; het laatste de waarheid van het hart.

J. Bosch.

boek heeft niet direct betrekking op dit onderwerp; het is overigens zeer de moeite waard om de gedachten van Gollwitzer over het communisme te leren kennen, vooral ook, omdat hij voor hij in 1937 als predikant in Berlijn-Dahlem de opvolger van Niemöller werd, en zich bij de Bekennende Kirche had aangesloten, sympathiseerde met de linker-vleugel van de socialisten. Zijn afwijzen van het communisme is vrucht van jarenlange en intense worsteling, waarbij hij eerlijk gepoogd heeft de fouten, de zonden van de christelijke kerken in het Westen te zien, vooral met betrekking tot de sociale vragen. De gedachte van boete moeten doen, die we al bij Wiechert tegenkwamen, spreekt ook uit het boek van Gollwitzer.

Toch heeft Gollwitzer het uniform niet aangetrokken uit zwakheid en ook niet met een slecht geweten. Hij heeft geen duidelijk inzicht gehad, of hij soms een andere weg moest gaan. Maar wel wist hij, dat hij in het leger veel kon doen, dat zinvol was temidden van de algemene waanzin. En dat hij ook door het uniform voor veel lijden gespaard is

gebleven — honger, kou, strafbataljon, executie — ziet hij als de grond voor het lijden, dat hij op zijn beurt moet doormaken.

Over de schuldvraag — deze oudere auteurs houden er zich allen mee bezig — is Gollwitzer zeer duidelijk. Drieërlei verweer wordt steeds geboden tegenover alle beschuldiging; Gollwitzer noemt het en ontzenuwt het.

Ten eerste: „Wir haben nichts davon gewusst” — aber warum haben wir nicht davon gewusst? Haben wir nichts wissen können oder haben wir nichts wissen wollen?”

Ten tweede: „Wir haben es nicht gewollt” — Haben wir es damals alle wirklich, von ganzem Herzen nicht gewollt, oder wollen wir es nur heute nicht mehr?”

Ten derde: „Wir konnten nichts dagegen tun”, — Haben wir alles getan, was wir dagegen tun können? Haben wir alles an Hilfe für die Verfolgten getan, was wir konnten?

De grote zorg, die Gollwitzer heeft is de heropvoeding van het Duitse volk in christelijke en democratische zin. Strijd tegen het communisme is goed, maar strijd tegen het

nog steeds bestaande nazisme is eveneens een taak van de eerste orde. Hoe een jeugd wordt, die door een totalitaire staat misvormd wordt, zagen we al bij de Hitler-Jugend. Christen zijn in het na-oorlogse Duitsland betekent voor Gollwitzer, dat hij zijn mede-Duitsers weer intens bepaalt bij de Bijbel en dat hij meewerkt om ze de grondbeginselen van het Christendom weer bij te brengen.

(Wordt vervolgd). H. C. E. Smit-Labots.

BOEKBESPREKING

Ir J. W. du Pon b.i. „Het eigen huis”. (Kosmos, Amsterdam-Antwerpen, geb. f 14.90).

Toen de Israëlieten uit Egypte weggetrokken waren, en rondzweerven door het hete zand van de woestijn, op weg naar Kanaän, betekende voor hen het hoogste aardse geluk de gedachte, eens te zullen zitten „een iegelijk onder zijn wijnstok en onder zijn vijgeboom”.

Eenmaal goed en wel in het beloofde land aangekomen, hebben zij zo gauw mogelijk hun nomaden-bestaan vaarwel gezegd, en bouwden zij zich hun huizen, hun dorpen en hun versterkte steden.

Duizenden jaren voordat hier de Batavieren op vloten de Rijn af kwamen zakken, en hun vrouwen verdobbelden bij drinkgelagen in primitieve hutten, hadden de Israëlieten reeds een hoge graad van wooncultuur bereikt, en veraangenaamden zij zich het leven in hun paleizen en hoven, op dakterrassen en koele bovenkamers.

Sinds de tijd der Batavieren is de achterstand in woonbeschaving van het Westen ten opzichte van de oud-testamentische tijd wel enigszins ingelopen, hoewel onze woon- en leefwijze toch wel altijd veel soberder en eenvoudiger is gebleven dan die welke uit bepaalde beelden van het Oude Testament tot ons komt.

Het eigen huis was toen niet alleen de ruimte, waarbinnen men beveiligd was voor de klimaatsinvloeden, en waar men gelegenheid had, zich met zijn gezin terug te trekken, maar het was tevens het trotse familiebezit, geheel gebouwd en ingericht naar eigen stijl, waar men zijn gasten ontving, zijn feesten gaf, zijn personeel huisvestte, en vaak zijn bedrijf uitoefende.

Wij memoreren dit even, om aan te duiden, welk een belangrijke plaats „het eigen huis” bij het oude bondsvolk innam, en dat het goed is, aan ons „thuis” aandacht te besteden, omdat zich binnen onze woningen het gezinsleven afspeelt, onze kinderen groot worden en karakters worden gevormd.

Naast beschaving en welstand bepalen anderzijds het volkskarakter en de sociale verhoudingen de wijze waarop „het eigen huis” wordt gebouwd: de kastelen der middeleeuwen konden alleen bewoond worden door een sterk en mannelijk geslacht, dat ruimte en vrijheid lief had. De patriciërshuizen van de gouden eeuw daarentegen vertonen de verfijning en rijkdom, de grote allure en de waardigheid van de kooplieden van die tijd. De barokke pracht van de achttiende-eeuwse buitenhuizen illustreert de verwording, de futloosheid en de degeneratie van de hoepelrokken- en pruijken-tijd.

Bezien wij de hedendaagse woningbouw als product van de geest van deze eeuw, dan vrezende wij, dat daarvan weinig goeds is te zeggen. Het beeld wordt iets prettiger, wanneer wij de massa-woningbouw, die evenals auto's en radiotoestellen „aan de lopende band” wordt gefabriceerd en die er allereerst op gericht is de grote woningnood te lenigen, buiten beschouwing laten.

Wat dan overblijven, zijn de individuele woningen, die ontworpen en gebouwd worden in opdracht van de toekomstige bewoner. Bij deze woningen wordt de bouwwijze dus veel meer direct afgestemd op de gedetailleerde wensen en de smaak van het betreffende gezin, waardoor het eindproduct veel meer representatief voor de huidige wooncultuur is dan de massa-woningbouw.

Indien wij uit de beschouwing van de in het boek „Het eigen huis” bijeengebrachte recent gebouwde individuele woningen enkele conclusies ten aanzien van de voorkeur en het karakter van de moderne twintigste eeuwse mens zouden formuleren, dan blijkt ons inziens allereerst, dat deze mens stilte, rust en contact met de natuur zoekt: steeds

worden de woonkamers op de zonzijde gericht, met wijde, zo mogelijk openslaande ramen en deuren naar het Zuiden. De tuin wordt soms zelfs in het huis gehaald.

Verder heeft hij geen behoefte aan opschik en zinloze verfraaiingen, doch groepeerde de functionele elementen van deuren, ramen en muurvlakken op een smaakvolle wijze. Hij bouwt zijn huis voorts voor zichzelf, en heeft geen ruimte meer voor gasten of personeel (dit laatste waarschijnlijk ook noodgedwongen, omdat huispersoneel steeds meer een zeldzaamheid wordt).

De huizen worden zo ontworpen, dat het woongerief voor het eigen gezin zo groot mogelijk, en het „huiswerk” zo gering mogelijk is.

Er worden dus in de moderne woningbouw wel wat tradities doorbroken, en nieuwe bouw- en woonvormen gevonden. De tendenz naar eenvoud, echtheid en natuurgebondenheid kunnen toch wel als positief worden gewaardeerd. Het streven naar ruimte en „privacy” ware ook in de massa-woningbouw meer te realiseren.

De publicatie „Het eigen huis” bevat een vijftigtal voorbeelden van onlangs gebouwde vrijstaande eengezinswoningen. Er wordt telkens een kleine toelichting gegeven, terwijl plattegrond-tekeningen en foto's van de buitenzijden een nader inzicht geven van de ontwerpen.

Het zou prettig geweest zijn, indien wat meer interieur-gegevens en -foto's waren opgenomen, omdat het interieur voor de bewoners belangrijk is, en het exterieur hoofdzakelijk de architecten-collega's van de samensteller zal interesseren.

Voor hen, die zich een huis willen bouwen, om „te zitten onder hun wijnstok en vijgeboom” en ook voor hen, die willen weten hoe de moderne mens woont — en leeft, is dit platenboek een prettige aanwinst. De foto's zijn goed genomen (soms wat flatterend door de zorgvuldig gekozen entourage van beplanting en dergelijke), en de gehele verzorging van de uitgave is mooi.

Van der Ploeg.

PERSSCHOUW

Een dodelijk gevaar

Het kan je, als je vanwege je werk veel kranten moet doorlezen, overkomen, dat je soms op het opmerkelijke feit stuit, dat vanuit verschillende hoek, vanuit een geheel verschillend uitgangspunt, op éénzelfde verschijnsel gewezen ziet.

Daaruit blijkt, dat dat „in de lucht” zit. Dat je daarin te doen hebt met een verschijnsel, dat zich in geheel verschillende sectoren van het mensenleven voltrekt, maar dat de openbaring is van eenzelfde tendens, eenzelfde kwaad.

Zo ging het mij dezer dagen.

Ik kreeg eerst onder het oog een artikel van de bekende filosoof Dr Bernard Delfgaauw. Die is rooms-katholiek. Hij heeft, of liever: had zitting in de redactie van het „vrije” rooms-katholieke tijdschrift „Te elfder ure”. Dat is een tijdschrift dat voor de rooms-katholieken wil zijn „een open venster op één wereld, waarin wij katholieken soms moeite hebben door tradities klemmende luiken te openen”.

Dit tijdschrift heeft een „redaktieraad” en een „kernredactie”. Die kernredactie is onlangs „noodzakelijk afgetreden”. Waarom precies weet ik niet. Maar het laat zich wel ongeveer bevroeden uit een afscheidartikel, dat onder de mooie, tekenende titel: „Zwarte Zwanenzang” door Dr Delfgaauw in het laatste nummer van dat blad werd gepubliceerd.

In dat artikel heeft Dr Delfgaauw het over „de houding die Rome over het geheel genomen, niet als de onfeilbare Kerk van Christus, maar als dat concrete geestelijke gezag, tegenover de huidige werkelijkheid inneemt”. Hij schrijft dan het volgende:

Deze houding lijkt ons veel meer naar het verleden georiënteerd dan naar de toekomst. In de christelijke oudheid was dit anders. Nu lijkt het accent zozeer op het bewaren te liggen, dat de werkelijke traditie, die altijd vernieuwing is van hetgeen bewaard moet worden, daarbij in het gedrang dreigt te komen. Weliswaar geloven wij dat de H. Geest de Kerk niet in de steek zal laten, maar de bijstand van de H. Geest geeft geen garantie dat de praktische beslissingen van het kerkelijk gezag altijd de juiste zijn.

Pius XI heeft herhaaldelijk gesproken over de grote ergernis van de negentiende eeuw, waarin de Kerk de arbeidersklasse verloren heeft. Leo XIII is vijftig jaar te laat gekomen met zijn sociale encycliciek. Helaas zijn er meer van deze

„magna scandala”: het te laat begrijpen van de Franse revolutie; het altijd weer te laat begrijpen van de beslissende bijdragen tot ons menselijke wereldbeeld van zeer verschillende wetenschappen; het stagneren van de bijbelinterpretatie, zolang tot ontelbare denkende mensen de brug tussen inzicht en geloof niet meer kunnen vinden en veelal uit eerlijkheid de Kerk verlaten. Ook in onze tijd kan men aan de indruk niet ontkomen, dat dikwijls wel juiste beslissingen genomen worden t.a.v. onderdelen, maar dat de grote lijn, het werkelijk visionaire inzicht, ontbreekt.

Een van de bedenkelijkste symptomen daarvan is het uitblijven van de erkenning dat de moderne mens zijn geest alleen kan vormen in een dialoog met anderen. Het geloof is alleen mogelijk in een voortdurend gesprek met het ongelooft. Aan dit gesprek worden echter allerlei belemmeringen gesteld. Er is de Index. Misschien trekken zeer weinig mensen zich daar iets van aan, maar het laten voortbestaan van deze instelling ondermijnt de autoriteit van het kerkelijk gezag. Men is zover gekomen dat vele schrijvers het plaatsen van hun boeken op de Index als de beste propaganda voor hun werk zien.

Ergert dan het plaatsen op de Index van boeken waarvan iedereen toch wel weet dat zij met het geloof onverenigbaar zijn, is het verhinderen van publikaties die trachten de leer van de Kerk weer tot een levende leer ook voor onze tijd te maken. Men moet enerzijds billijken als priesters onder censuur staan, omdat zij toch altijd min of meer namens de Kerk spreken, maar anderzijds vraagt men zich af of een dergelijke censuur niet automatisch een rem zet op de vernieuwing die iedere levende traditie eigen moet zijn. Ik kan mij voorstellen dat menigeen vraagtekens zet bij het werk van Teilhard de Chardin, maar het is dan juist belangrijk dat er een openlijke discussie over dit werk ontstaat tussen theologen, wijsgeren en wetenschapsbeoefenaars. De betekenis van een maatregel die toekomstige priesters of kloosterlingen verbiedt van dit werk kennis te nemen is, op zijn zachtst gezegd, onduidelijk.

Het heeft er nog steeds alle schijn van dat de Kerk de openlijke discussie van brandende vraagstukken op alle mogelijke manieren uit de weg gaat. Tijdschriften wier redactie uit katholieken bestaat, staan onder censuur, evenals geschriften van katholieken die religieuze vraagstukken raken. Het doet er dan niet toe of deze katholieken leken, priesters of religieuzen zijn. Het gevolg van een dergelijke maatregel is dat de katholieke leek ofwel zwijgt ofwel voor zijn geschriften een niet-katholieke uitgever zoekt, wat zowel bij hemzelf als bij anderen de indruk kan wekken dat zijn inzichten hem buiten de katholieke gemeenschap plaatsen. Een ander gevolg is, dat „katholieke” tijdschriften altijd een zeker element van onwaarachtigheid blijven vertonen, niet door datgene wat men schrijft, maar door datgene wat men niet schrijft.

Voor het verhinderen van menige openlijke discussie heeft men ogenschijnlijk goede gronden. Men beroept zich op de ergernis, die een openlijke behandeling van sommige vraagstukken zou kunnen geven aan de gewone, wetenschappelijk niet-geschoolede christen. En welke christen zou ergernis willen geven aan zijn mede-christenen? Men vergeet daarbij echter dikwijls dat het niet openbaar behandelen van brandende vraagstukken ook een bron van ergernis is. Zo is het gegaan met de interpretatie van de eerste hoofdstukken van Genesis in de eerste helft van deze eeuw. De ergernis van het niet openlijk discussiëren werkt tot in onze tijd op verwoestende wijze door. Zo gaat het op het ogenblik met het vraagstuk van de geboorteregeling, waarbij men over het hoofd ziet dat zonder openlijke discussie de doorsnee-katholiek maar alleen het conflict tussen eigen inzicht en kerkelijke uitspraken moet uitvechten. Dit vraagstuk beroert de wetenschappelijk ongeschoolede katholieke ook zonder openlijke discussie en zijn oordeel heeft zelfs zijn eigen onvervangbare waarde voor de beoordeling van het hele vraagstuk.

Wat volgens Dr Delfgaauw als christen bijzonder benauwt is vooral „het verhinderen van het ontstaan van de authentieke publieke opinie binnen de Kerk”. Hij schrijft daarover dat ondanks de oproep daartoe van Pius XII deze verhinderende een feit is. Hij schrijft daarover:

Van tevoren worden de grenzen van deze publieke opinie vastgesteld en iedere overschrijding van de uitgezette grenzen wordt met alle mogelijke middelen verhinderd. Daardoor ontstaat de pijnlijke situatie dat ten aanzien van de meningsvorming bepaalde parallellen zijn aan te wijzen tussen Moskou en Rome.

De schaamteloosheid, die ons ontzet in de wijze waarop een Russische filosoof die van de partijlijn is afgeweken, door zijn collega's met beschuldigingen wordt overladen, vindt zijn parallel in de wijze waarop bepaalde katholieke instanties op de veroordeling van een bepaalde schrijver kunnen aandringen. De ontstellende onwaarachtigheid in de zelfbeschuldigingen van de veroordeelde marxist vindt zijn pendant in de onderwerping die het kerkelijk gezag eist bij de veroordeling van een geschrift, zonder dat de

auteur zich kan verdedigen of zelfs de gronden van de veroordeling verneemt. Er zijn veroordelende verklaringen van de sowjet-academie en veroordelende verklaringen van pauselijke academies die, bij weglating van de persoonsnamen en van de termen marxisme en katholicisme, niet meer van elkaar te onderscheiden zijn.

Ongetwijfeld kan men zich ergeren aan het openleggen van deze ergernissen. Maar ergernissen kunnen alleen weggenomen worden als zij eerst aan de kaak gesteld zijn. Voorzover dat in het Westen mogelijk is, heeft het een voorsprong boven de communistische landen. Zou Te Elfder Ure de ingeslagen weg hebben kunnen voortzetten, dan zou het nog een belangrijke bijdrage hebben kunnen en moeten leveren, . . . tot grotere vrijheid en eerlijker probleemstelling binnen de katholieke wereld anderzijds.

Het gaat ons uiteraard nu niet om de concrete kwesties waarover Dr Delfgaauw spreekt. Maar wel om het feit, **dat een macht in de kerk zonder argumenten te geven, zonder zelfs verdediging mogelijk te maken autoritair opvattingen van trouwe roomsen, welke niet met de officiële kerkleer strijden, diskwalificeert, de openbaarmaking verhindert en de verdedigers ervan prijsgeeft aan een moordend wantrouwen van de zijde van zijn kerkgenoten.**

Een „partij” in de kerk, die toevallig aan de macht is, gebruikt die macht om eigen opvattingen praktisch te canoniseren en de tegenstanders ervan de mond te snoeren, ja, zo mogelijk, geestelijk neer te slaan.

Nà deze hartekreet van Dr Delfgaauw kreeg ik kennis van een artikel van Prof. Van Stempvoort, gepubliceerd in Elseviers Weekblad van 18 febr. Het heeft tot opschrift: „Persbeleid der Hervormde Kerk”. Het handelt over die pers welke **officieel orgaan** is van de Ned. Herv. Kerk. Waarvan de redacties door de kerkelijke instanties wordt benoemd en onder de voortdurende controle daarvan staat.

Ik neem het stuk van Prof. Van Stempvoort in extenso over.

Hier is het :

Sedert de tweede wereldoorlog is de apparatuur van de hervormde kerk op welke wijze uitgebouwd en gemoderniseerd. Waar tot 1940 de ganseverven pen het tempo aangaf, ratelt nu de snelle schrijfmachine. En — wat ons hier interesseert — de kerkelijke persorganen mogen nu gezien worden : o.a. Hervormd Nederland, een weekblad met een grote oplage, en Woord en Dienst, orgaan voor ambtsdragers. Een eigen persbureau voorziet deze en andere organen van nieuws. In de naoorlogse jaren stonden deze organen onder het hoopvolle teken van openheid voor al wat nieuw is en leeft.

Precies wat de hervormde kerk nodig heeft : zij kan zich nooit binden aan één stroming, maar moet open zijn naar alle kanten omdat haar leden verspreid leven in het gehele geestelijke, culturele en politieke klimaat der Nederlandse samenleving. Gaat deze openheid te loor, dan volgt een uittocht of een uitstoten van groepen en individuen zoals het in de laatste 130 jaren der vaderlandse kerkgeschiedenis telkens is voorgekomen. Dit betekent niet in het minst dat de kerk te kort moet doen aan de centrale evangelieverkondiging : het betekent alleen dat zij het evangelie zelf niet moet verwarren met de culturele en politieke consequenties die bepaalde groepen uit dat centrale evangelie afleiden. Wie door één venster naar buiten kijkt, ziet de omgeving niet meer in volle omgang.

Dit gevaar is thans acuut geworden : modern kerkisme dreigt brede groepen van het eigen kerkevolk te „excommuniceren”. Het geldt ook voor persorganen : zij worden meestal meer gekarakteriseerd door wat zij niet behandelen dan door hetgeen wèl in de kolommen staat. Wij zijn zo vrij dit nader te concretiseren. Men zal in de kerkelijke kolommen breeduit alle nieuws over het I.K.O.R. tegenkomen : het interkerkelijk overleg inzake radioaangelegenheden waarin de hervormde kerk samenwerkt, niet met de gereformeerde kerken, maar met Doopsgezinden, Remonstranten en Lutheranen. Het I.K.O.R. pretendeert alléén de echte evangelieverkondiging te geven : de omroepverenigingen geven slechts „evangelische beïnvloeding van de cultuur” (uit een folder van het I.K.O.R.). Een zeldzaam geborneerd standpunt. En dus vindt men in de hervormde persorganen alleen de „kerkelijke” omroep. En dus : geen woord over de prestaties van de omroepverenigingen.

Het ontbrekende is welsprekend. De A.V.R.O. : een hervormd hoogleraar dirigeert de morgenwijdingen. De V.P.R.O. : een hervormd doctor theologiae leidt de omroep die zich intens bezig houdt met moderne evangelieverkondiging. De N.C.R.V. : evangelieverkondiging in allerlei vorm, soms in zeer moderne vorm als op de donderdagmiddag (anoniem, rustige uitleg en gesprek). Nimmer vindt men er iets over in de hervormde kolommen, tenzij de „Kijkgraag” (wie vond zo'n naam uit!) speciaal de N.C.R.V. er weer eens tussen neemt. Zelden of nooit een reactie over de instituut geworden radiocollege's op de maandagmorgen waarin alle universiteiten en hogescholen participeren, een zeer moderne vorm van postacademische „filling up”.

Het ontbrekende is zeer welsprekend. Wanneer er iets in de zeer kleine organisatie van de hervormde vrouwendienst gebeurt, men vindt het terstond in persbulletin en achtbare kolommen. Wanneer echter de 80.000 leden tellende Christenvrouwenbond de duizenden samenbrengt, — geen woord.

Wat overgeslagen is, roept luid. Het apostolaatswerk te Driebergen vindt men telkens in deze pers. Het is een goed werk. Jaarlijks bereikt het een 3 à 4000 mensen, onder wie zeer vele kerkelijken. Evenwel in de kerkelijke kolommen vrijwel nooit (mild gezegd) een woord over het grootste apostolaatsinstituut dat ons land kent : de geestelijke vormingscentra van land-, lucht- en zeestrijdkrachten te Huis ter Heide (Beukbergen) en te Heerde (de Kroeskamp), waarin o.a. hervormden en gereformeerden samenwerken. Deze centra, waar weldra een derde bijkomt, bergen jaarlijks meer dan 9000 jonge mannen binnen hun muren die er drie dagen lang geestelijk bezig zijn. Meer dan de helft van hen is wat men „onkerkelijk” pleegt te noemen. Duizenden maken voor het eerst van hun leven een kerkdienst mee in de schone kapel. Het getal op zichzelf bewijst niets, maar het zegt in dit geval buitengewoon veel. Het kerkisme sluit zich af van de realiteiten.

De levende reactie ontbreekt meestentijds. Zo betoogde de Wika (werker in kerkelijke arbeid) Tr. J. Rijks in Woord en dienst en in de Haagse Post, dat de kerken leeglopen en het geld van de kerkbouwactie moet gebruikt worden voor b.v. recreatiecentra als dat waarvan de heer Rijks directeur is. Hij betoogde dit in de laatste week van de kerkbouwactie die 10 miljoen opleverde.

Iedere realist ziet in dat hier dwaasheid verkondigd wordt : een kerk in een nieuwe wijk loopt altijd vol. Met de oude kerken in de binnenstad ligt het inderdaad moeilijk. Recreatiecentra om het volk geestelijk te leiden? Het is te mal om gedrukt te worden. Hoe ontactisch en liefdeloos om zo iets op dat moment te zeggen aan een volk dat 10 miljoen offerde. Het is de zondeval van een Wika. Wie vormen wil, moet eerst zelf gevormd zijn. En de reactie in de hervormde persorganen? Niets van gelezen. Naar mijn mening moeten publiekelijk verwekte misverstanden publiekelijk recht getrokken worden. Moderne leden der kerk zijn geen onmondigen meer. Vooral gevers van grote giften lezen gewoonlijk weekbladen!

Vele auteurs worden in de kerkelijke boekbesprekingen overgeslagen. Volsta de opmerking van een van onze grote uitgeverij : „onze boeken worden in de heilige kolommen pas besproken, wanneer ze uitverkocht zijn”. De afwezigheid zijn meer welsprekend dan de aanwezigheid. Gaat het uitstotingsproces in de hervormde kerk dan eeuwig door?

Het uitstotingsproces : men leze het ondanks enige gebreken indrukwekkende boek van dr W. H. Vermooten, **Hervormd Amsterdam** (Handboek pastorale sociologie VI, 1960). Men is in de afgelopen eeuw rustig doorgegaan met ouderwetse aderslatingen te gedogen of te verrichten. Hoeveel arbeiders, patriciërs, zakenmensen, zijn wij kwijt geraakt : de arbeiders aan het niets, de patriciërs en de zakenmensen aan de kleinere kerken. En dat alleen door de geborneerdheid van de kerkelijk bovendien. De zielige alleenheerschappij van een clan kan een gemeente te gronde richten. De burgerlijk-confessionele clan heeft van 1886 tot pl.m. 1930 in Amsterdam alle vensters dicht gedaan.

Temidden van de zuilen van Nederland moet de hervormde kerk niet op één zuiltje, welk dan ook, gaan zitten. Men plaatse zich breeduit op het plateau waarop de zuilen „stoelen”. De verbindingsdienst is een belangrijk onderdeel van het leger. Tussen de kerken van ons land is een verbindingsdienst zo mogelijk nog belangrijker. Deze rol zou de hervormde kerk bij uitstek goed kunnen spelen. Wanneer eindigt de hoogmoedige houding van de leiding, de ongrijpbare leiding, tegenover de gereformeerden in ons land? In Eindhoven bouwden hervormden en gereformeerden samen een kerk. Het is de oude geschiedenis van de man die zijn buurman ontdekte.

De voorlichting van „Hervormd Nederland” over het nationale omroepplan was eenzijdig : laat dr Spelberg het ook eens verdedigen en mr Roosjen het bestrijden (zij zijn beiden hervormd). Men heeft de deskundige hervormden nog steeds voor het grijpen. Het forumgesprek, toch een nationale mode thans, is blijkbaar nog niet bekend bij deze persleiding. Men spreekt alleen eigen taal.

Hans Jürgen Baden heeft in een fijnzinnig boekje over **De grenzen der vermoedheid**, schrijvende over „de categorie van het nieuwe”, terecht gezegd : „De theologische scholen gedragen zich . . . als politieke partijen, die niemand naast zich dulden die hun ideeën niet deelt en hun jargon niet beheerst. Wie het waagt om over andere aspecten der waarheid te spreken (die ook in de verste verte niet eigen uitvinding zijn maar waarvoor bewijspplaatsen in de Heilige Schrift te vinden zijn), moet toezien dat zijn geloof en rechtzinnigheid in twijfel getrokken worden. De onverbiddelijkheid der theologische scholen, het despotisme van een aantal begrippen die men beter een dolzinnig „slang” zou kunnen noemen, dat alles heeft een betreurenswaardige omvang gekregen”. Men probeer het

Een paar vervolgartikelen moesten deze week blijven overstaan. Red.

eens met de mensen van het „vergeten ambt” (Kraemer) : zou de deskundige leek de persleiding niet beter ter hand nemen? De moderne leek staat zowel in de reformatorische als in de rooms-katholieke kerken aan de poort van het clericale heiligdom te wachten tot men van zijn diensten serieus gebruik gaat maken. Hij kent de wereld wat beter.

De schilder Albert Carel Willink zegt het anders in zijn schilderij **Simeon, de zuilenheilige** (1939). Mijn toepassing is anders dan die van prof. Jan Engelman in Openbaar Kunstbezit 1960, maar heeft misschien zijn betrekkelijk recht. Het is een noodlotsschilderij. Achter Simeon dreigt donker de ondergang die in 1939 over Europa losbarstte. Ik ontleen er voor ditmaal deze gedachte aan : een cultuur waarin de zuilen van de tempels breken, de verscheidenheden van de totale schoonheid teloorgaan, is ten dode gedomd. Zolang vele profeten getuigen in en om de ongeschonden tempel — is er geen gevaar. Wanneer één profeet op een gebroken zuil profeteert — dan moeten de regeerders waken. Een kerk waarin slechts één zuil is overgebleven, is tot verarming gedomd.

Het vraagteken van voorheen is voor mij een uitroep geworden.

Het gaat mij ook nu weer niet om de concrete typisch hervormde kwesties welke Prof. Stempvoort aanroert.

Het gaat mij hierom, dat hij schrijft over een kerk die een aantal „modaliteiten” in zich bevat. Waarvan men officieel zegt dat ze in de kerk thuishoren, dat ze in de kerk gelijkbepaald zijn, ja, dat de kerk het zo dringend nodig heeft, dat ze er zijn en dat het „gesprek” ertussen tot de meest wezenlijke elementen van het kerkelijke leven behoren — **terwijl in feite één modaliteit de „baas” is en de kerkelijke organen in haar macht heeft en die nu gebruikt om haar ideeën en die alléén, te verdedigen, een authentiek kerkelijk karakter te verlenen en met behulp daarvan zelfs in feite de andere bestrijdt!**

Dit is onwaarachtig.

Het is goed deze artikelen grondig te lezen en te herlezen!

Mag ik de lezers van „Opbouw” daartoe opwekken?

Maar er is nog meer.

Daarover volgende week!

C. V.

KERKNIEUWS

Bedankt voor Groningen : G. Zomer te Bunschoten-Spakenburg.

Intree. Na des morgens bevestigd te zijn door Ds P. Veldstra, deed Ds O. Mooiweer zijn intree in de Geref. Kerk van Leerdam. Hij preekte bij die gelegenheid over 2 Kor. 2 : 14—17. De tekst van de afscheidspraak van Ds Mooiweer, gehouden in de Geref. Kerk van Zalk en Veecaten, was niet zoals abusievelijk hier werd meegedeeld II Petr. 3 : 1 maar II Petr. 3 : 14—18.

Ds Boersma deed zijn intree in de Geref. Kerk van Urk met een preek over Luc. 22 : 31 en 32. Des morgens was hij bevestigd door zijn schoonvader Ds J. van Raalte van Harderwijk, die bij die gelegenheid preekte over 1 Tim. 4 : 13—16.

Generale Synode. De P.S. van Utrecht benoemde de volgende afgevaardigden naar de Gen. Synode die te Assen bijeen zal komen.

Primi : ds M. J. C. Blok te Utrecht-N.W. en ds G. Hagens te Bussum ; ouderlingen : J. v. Buuren te Driebergen en G. Grasdijk te Amersfoort-C.

Secundi : ds D. Nieuwenhuis te Bunschoten-Spakenburg en ds J. v. d. Wielen te Loenen a.d. Vecht ; ouderlingen : A. F. Don te Bussum en H. Griffioen te Loenen a.d. Vecht.

Tertii : ds K. Deddens te Amersfoort-C. en ds H. Veltman te Zeist ; ouderlingen : G. Bijlenga te Breukelen en R. v. Loenen te Amersfoort-C.

Afgevaardigden P.S. Zeeland, Nd.-Brabant-Limburg naar G.S. Assen. De P.S. van Zeeland, Nd.-Brabant-Limburg benoemde de onderstaande broeders als afgevaardigden naar de Gen. Synode te Assen.

Primi : ds C. v. d. Jagt te Zoute Spui en ds J. Keizer te Brouwershaven.

Ouderlingen : C. R. Boeije te Zoute Spui en A. de Visser te Goes.

Secundi : ds O. J. Douma te Souburg-Vlissingen en ds W. Vreugdenhil te 's-Hertogenbosch ; ouderlingen : J. G. Douw te Zoutelande en M. v. Helden te Brunssum.

Adressen. Waardhuizen : P. Groenberg, Waardhuizersteeg 2, Almkerk ; **Rev. W. W. J. Van Oene**, 7789-10th Ave New Westminster B.C., Canada ; **Amsterdam-C. :** diakonie : J. Berkhout, Linnaeusparkweg 80 bov., Amsterdam-Oost ; **Rotterdam :** Kand. A. Kamer, huisadres thans Essenburgsingel 44b te Rotterdam. Telefonische boodschappen kunnen worden afgegeven op 01800-115535.